
Nijaz Ibrulj

Nacionalni dogmatizam ili logika konsocijacije?

Sažetak: U tekstu se razmatra suvremena društvena i politička ontologija Bosne i Hercegovine kao osnova razumijevanja društvenih i historijskih pretpostavki ulaska Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Temeljna postavka je da statusne funkcije društvene ontologije u Bosni i Hercegovini nemaju racionalno prihvatljivu strukturu jer produciraju kontradiktorne institucionalne objekte, činjenice, procese i stanja stvari, dok statusne funkcije političke ontologije ne proizvode deontičke vrijednosti jer produciraju separatne intencionalne sadržaje i kontradiktoran odnos prema njima. Ove se kontradikcije dovode u vezu s hiper-nacionalnim držanjem koje vodi u nacionalizam. Postavka se argumentira kroz konfrontaciju sadržaja triju dogmi nacionalizma i triju uvjeta za jednu normalnu konsocijaciju naroda u Bosni i Hercegovini. U tekstu se sugerira da Bosna i Hercegovina nema u državama EU paradigmu za rigidno-ideološku, militarističku ili vjersku državnu zajednicu, nego paradigmu za konsocijaciju naroda i državu slobodnih građana koji kroz svoju društvenu i političku ontologiju kolektivno treba da prihvate zajedničke deontičke sposobnosti / prava koje prihvata i Evropska unija kroz svoje statusne funkcije.

Ključne riječi: društvena ontologija, politička ontologija, nacionalizam, konsocijacija, radikalna interpretacija identiteta

Uvod

Istraživanje društvenih i historijskih pretpostavki koje stoje u osnovi jednog procesa kakav je prelazak iz jednog političkog sistema u drugi, iz jedne društvene ontologije u drugu, pruža mogućnost da se društveni i politički objekti / fenomeni, činjenice, procesi i stanja stvari drugačije klasificiraju, da se rearanžiraju tako da oslobode područje mogućeg koje je stiješnjeno

između političkih kontradikacija i političkih tautologija, između apsolutno istinitih i apsolutno neistinitih objašnjenja ontologije društvenog svijeta u Bosni i Hercegovini. Potrebno je pronaći logičan put do simbola i statusnih funkcija za koje se ti simboli upotrebljavaju, a da pri tome identificirani objekti, činjenice, procesi i stanja stvari budu nositelji značenja.

U ovom trenutku u Bosni i Hercegovini istovremeno postoje *fenomeni/objekti* društvene ontologije, kakvi su npr. “Bosna i Hercegovina”, “Federacija Bosne i Hercegovine” i “Republika Srpska”; postoje *činjenice* unutar te ontologije, kakve su npr. “biti državljanin zemlje koja nema ni predsjednika ni vladu”, “biti izbjeglica u gradu u kojem si rođen”; ili “imati Narodni muzej kojeg neće da finansira nijedan narod”, “imati mirovni sporazum a ne moći se vratiti u svoju kuću”, “biti pripadnik Armije Bosne i Hercegovine a stajati u istom stroju s onima koji ne žele da postoji Bosna i Hercegovina”; postoje neki *procesi* društvene ontologije, kao npr. “mijenjanje ustava koji ne postoji” ili “glasovanje na izborima u susjednoj državi”; postoje neka *stanja stvari*, kao npr. “biti 100% član nacionalne političke partije čiji predstavnici u vlasti kontroliraju 20% državne teritorije” ili “biti osoba koja ne može vidjeti granice svoje zemlje” ili “biti osoba koja ne može preći granice tuđe zemlje”.

Dakle: biti građanin u državi koja nije građanska, s predsjednikom i vladom koji ne postoje ni nominalno ni realno, imati državljanstvo druge države da bi mogao dolaziti u svoju državu i odlaziti iz nje. Postoje osim aktualnih još i potencijalni politički objekti / ciljevi, kao npr. “Republika Bosna i Hercegovina”, zatim “Dio Bosne i Hercegovine koji je pripojen jednoj susjednoj državi”, pa onda “Dio Bosne i Hercegovine koji je odvojen od Bosne i Hercegovine”, i tek na kraju, kao opcija, “Evropska država Bosna i Hercegovina” ili “Članica Evropske zajednice, konsocijacija Bosna i Hercegovina, s vlastitim, a ne s Dejtonskim ustavom, s predsjednikom i vladom, a ne s tročlanim Predsjedništvom i Vijećem ministara”.

U logičkom ili racionalnom razumijevanju fenomena, procesa, stanja stvari i činjenica postoji “mreža uvjerenja” i “mreža pojmova” (Davidson, 2005, 95-105), i njihova logička povezanost po dubini i po širini koja se pokazuje u iskazu neke misli, u iskazu nekog vjerovanju ili samo u svrhovitosti i redosljedu fizičkog ponašanja. Da bi znali (razumjeli / interpretirali) šta je teatar, npr. “Sarajevski ratni teatar”, potrebno je imati pojam teatra, pojam rata i pojam grada. Pojam teatra sadrži u sebi pojam umjetnosti, pojam scenskog izvođenja, pojam mimezisa, pojam scenarija, pojam prostora, pojam vremena, pojam lika, pojam morala, pojam... Da bi imali / razumjeli / interpretirali pojam rata, treba imati pojam sukoba, pojam zaraćenih strana, pojam nasilja, pojam odbrane, pojam agresije, pojam... Da bi imali pojam grada...

Iza jedne sintagme sastavljene iz samo tri termina, kao što je npr. “Sarajevski ratni teatar”, nalazi se jako duboka i povezana logička struktura pojmova koja se granulira sve do iskustva, do samih stvari, i, s druge strane, doseže duboko u našu mentalnu arhitekturu, u našu semantičku historiju i lingvističku kompetenciju. Da bi razumjeli objekte / fenomene društvene ontologije kakvi su npr. “Republika Bosna i Hercegovina”, “Država Bosna i Hercegovina”, ili samo “Bosna i Hercegovina”, potrebno je imati / razumjeti pojam građanina, pojam društva, pojam države, pojam republike, pojam vlasništva, pojam... Da bi razumjeli statusnu funkciju koja u ovim pojmovima stoji, npr. u pojam države i u pojam republike, potrebo je imati / razumjeti pojam organiziranog društva, pojam prava, pojam monopola za fizičku prisilu, pojam upravljanja, pojam izbora, pojam prenošenja vlasti, pojam parlamenta...

Kada se izađe izvan pojmovnih mreža i dođe na tlo iskustva, tj. kada se napusti logička struktura jezika fenomena i stvari, onda se ulazi u mrežu uvjerenja ili vjerovanja koja stoje u osnovi mišljenja uopće. A tu treba postaviti pitanje: zašto neko vjeruje ili ima uvjerenje da je država koja je razdijeljena na suverene nacionalne entitete bolja statusna funkcija od građanske demokratske republike? Zašto neko vjeruje da je bolje imati tročlano predsjedništvo u “trojednoj” državnoj zajednici nego jednog predsjednika izabranog od svih građana jedne republike? Zašto neko vjeruje da je bolje imati tri entitetske i stotinu općinskih / županijskih vlada nego jednu zajedničku vladu? Još jednostavnije je pitati: na osnovu čega neko vjeruje da su spekulativni razlozi bolji od racionalnih, da su načela nacionalnih ili vjerskih ili militarističkih ili rigidno-ideoloških zajednica bolja od načela građanskog života i građanskog društva?

Da li je uopće moguće, uz sve navedeno, izaći na jedno otvoreno polje u kojem bi objekti, činjenice, stanja stvari i procesi bosanskohercegovačke društvene ontologije prestali biti znakovi kontradikcije, *znakovi osporavanja*, znakovi logičkih i semantičkih nemogućnosti koje uporno producira politička ontologija hiper-nacionalnog držanja i brutalnog nacionalizma? Drugim riječima: da li je moguće pronaći put da se intencionalni sadržaj jedne identifikacije i logička struktura jednog djelovanja na osnovu te intencionalnosti susretnu na neprotivrječan način u jednoj reprezentaciji ili u jednoj nekontradiktornoj statusnoj funkciji, društvenoj ili političkoj?

Moja namjera je da ono “historijsko” i “društveno” bosanskohercegovačke stvarnosti dovedem u vezu s mentalnim, kulturnim, ekonomskim, socijalnim, filozofskim, ontogenetskim i psihogenetskim, na čemu se pretpostavke grade, iz čega se izvode i što stoji u osnovi identiteta koji se konstituiraju kao *mreža ili kolekcija interaktivnih reakcija* (individualnih i kolektivnih) na ideološki opis te stvarnosti, reakcija na fizički i psihološki

podražaj, reakcija na komunikaciju, reakcija na interpretaciju sebe i “sebi-drugačijeg” u istom rodu bića. To znači: ući u osnovu (background) pretpostavki jednog procesa koje se realiziraju i djeluju (proizvode fizički učinak) uvijek i samo kao ideološke konsekvencije nečijih historijskih i društvenih interpretacija. Ulaskom u mentalitetsku osnovu (background) ulazi se u *problematiziranje složenog koncepta identiteta* s kojim su povezane kako činjenice političke i društvene tako i činjenice kulturne i historijske ontologije.¹

Racionalna i spekulativna ontologija društva

Jasno je da u pozadini navedenih kontradikcija stoji pitanje o institucijama i političkom sistemu Bosne i Hercegovine. Ako društvena i politička ontologija proizvode takve besmislene objekte / fenomene, činjenice, stanja stvari i procese, onda je potrebno vratiti se na racionalnu argumentaciju koja se ne može racionalnim sredstvima opovrgnuti (princip koji, prema T.M. Scanlonu, stoji u temelju racionalnog sporazumijevanja), a to znači pružiti racionalno prihvatljiv i kolektivno zadovoljavajući odgovor na pitanje šta je sadržaj i forma institucija. Šta je zapravo institucija i šta sve stoji u njenom pojmu? Da li se temelji samo na kolektivnom prihvaćanju (čega?) ili je potrebno odrediti karakter tog prihvatanja: racionalno ili mitološko, normativno ili spekulativno, zasnovano na znanju ili emotivno? Koje su osim toga društvene i historijske pretpostavke kolektivnog prihvaćanja ili odbacivanja ili nekog u sebi protivrječnog odnosa prema institucijama?

John R. Searle, čiji koncept opisa institucije ovdje prihvatamo, sažeto iskazano, navodi sljedeće: svako društvo se zasniva na kolektivnom prihvatanju, na pripisivanju funkcija i na statusnim funkcijama. Kolektivno prihvatanje je osnova svakog društva i njime se svjesno i intencionalno kreiraju vrijednosti, odnosi, stanja stvari, činjenice koje, kada im se pripíše statusna funkcija, postaju institucionalne činjenice. Statusne funkcije su lijepak koji drži u vezi jedno društvo. U samom temelju identifikacije vrijednosti i njihove reprezentacije stoje *deontičke moći* koje se kreiraju statusnim funkcijama: prava, dužnosti, obaveze, dopuštenja, ovlasti, zahtjevi, odobrenja i uvjerenja. Ono što omogućava da se ovi deontički sadržaji zakonito distribuiraju u društvo do svakog pojedinca jeste normativna struktura institucija koja

¹ Pitanje o identitetu je uključeno u svako pitanje o logici, ontologiji i epistemologiji društva, ali će se ovdje razmotriti ona pitanja koja su ponajviše vezana za pojam nacionalnog identiteta u najširem smislu, kao onaj centralni pojam iz kojeg slijede moduli njegove interpretacije, a u užem smislu za hiper-nacionalno držanje, nacionalističko držanje i za mogućnosti transnacionalnog stava ili držanja.

određuje strukturu društvene ontologije. Šta je dakle institucija? “Institucija je svaki kolektivno prihvaćeni sistem pravila (procedura, praksi) koje nam omogućavaju da kreiramo institucionalne činjenice”(Searle, 2005, 26).

Mislim da je na ovom mjestu potrebno neke pojmove proširiti i neke nove uvesti. Zašto se u krajnoj osnovi ljudi identificiraju sa takvim vrijednostima i odnosima koji su kolektivno prihvatljivi? Šta je to što nekim sadržajima ili samo formama nekih odnosa između ljudi i odnosa ljudi prema prirodi daje razlog da budu kolektivno prihvaćeni upravo oni a ne neki drugi iz backgrounda kolektivnog mentaliteta? Mogući odgovor je da svaki pojedinac želi da se prema njemu postupa pravedno, moralno, zakonito, na temelju poznatih, jasnih i izvjesnih pravila postupanja čak i onda kada on sam izbjegava takvo ponašanje prema drugom. Ili, da anticipiram, zato što svaki pojedinac želi da bude razumijevan u svojem djelovanju i mišljenju, iskazivanju i držanju, onako kako sam sebe razumijeva.

Ovdje želim izdvojiti samo ovo: kolektivno prihvatanje zavisi od kolektivne intencionalnosti (usmjerenosti na jedan zajednički objekt identifikacije), od kolektivne identifikacije i od kolektivne reprezentacije. Uz to, želim sugerirati primjenu jednog Davidsonovog koncepta interpretacije (Davidson, 2001, 125-139) povezanog sa konceptom identiteta: svi ovi koncepti ili primarni pojmovi stoje u osnovi ljudske potrebe za radikalnom interpretacijom vlastitog identiteta koja više nije primarni koncept nego interaktivna mreža koncepata. Šta je sada moguće misliti pod radikalnom interpretacijom identiteta? *Radikalna interpretacija ili razumijevanje nekog identiteta (individualnog ili kolektivnog) jest ona interpretacija / razumijevanje kojim se interpretira neki identitet tako kako on sam sebe interpretira / razumijeva.* Još nešto, ta se vrsta interpretacije ili razumijevanja treba razlikovati od milosrđa ili širokogrudnosti (Davidsonov Charity princip) po svojoj racionalnoj strukturi koja unosi u razumijevanje i mrežu konsekvencija razumijevanja. Razumjeti nečiji identitet znači (1) imati pojam identiteta uopće, (2) imati pojam vlastitog identiteta, i (3) imati pojam interpretacije ili razumijevanja pojma identiteta druge osobe ili drugog naroda, odnosno principe po kojima *on / oni* sam/i sebe interpretira/ju i razumijeva/ju.

Dublje pitanje je kakvog je karaktera ova radikalna interpretacija u odnosu na reprezentaciju, iskazivanje, logiku društva i znanja ljudi. Da li je postojanje institucije ubjedljiv znak da društvo ima racionalnu ili logičku strukturu, ili da treba da je ima i da je preferira? Temeljna misao koja vodi ovo razmatranje jeste da institucionalne činjenice ne mogu biti u koliziji s institucionalnom strukturom ako logika društvene i političke ontologije treba biti funkcionalna.

Ontologija društva i karakter kolektivne interpretacije

Bosanskohercegovački narodi su više puta u svojoj povijesti stvarali novu društvenu ontologiju na kojoj je jedino moguće izgraditi jedinstven ili složen kulturni i civilizacijski svijet vrijednosti koji je kompatibilan i konvergentan sa svijetom vrijednosti evropskih naroda. Propast jedne društvene ontologije i izgradnja nove, međutim, ne ostavlja nepromijenjene kulturne i civilizacijske standarde naroda istim kakvi su bili prije. Destrukcija ili rekonstrukcija ili restauracija društvene ontologije uvijek dolaze iz nove političke ontologije (novih političkih intencija, namjera, ciljeva). Do sada je Bosna i Hercegovina bila uvijek dio neke cjeline sastavljene od različitih naroda (dio imperijalnih ontologija), ali je unutar takvih cjelina uvijek imala velike periode napredovanja ka civilizacijskim standardima suživota naroda, daleko veće nego što su trajali periodi sukobljavanja proizvedeni hiperacionalnim ideologijama. Jedno razumijevanje konsocijalne zajednice, njene forme i sadržaja, uvijek je postojalo u Bosni i Hercegovini, i, na kraju krajeva, zapisano je na rodnom listu ove zemlje od njenog postanka.

Politička ontologija (politički subjekti, politički ciljevi, politička sredstva, političke organizacije, politički sistemi, politička volja) dužna je proizvesti novu društvenu ontologiju onda kada je stara razorena ili kada ne osigurava čvrsto tlo ustavnim, zakonodavnim, izvršnim, kulturnim, ekonomskim ili obrazovnim institucijama jedne zajednice. Društvena ontologija nije Bogom data (iako su neki filozofi, poput Aurelija Augustina i Ibn Khalduna, mislili da jeste) i zato je čovjek odgovoran za cijeli jedan svijet kojeg stvara po konvenciji, po kolektivnoj intencionalnosti i po statusnim funkcijama koje pripisuje oblicima organizacije života koje sam stvara.

Da li je čovjekom-data-društvena ontologija racionalna ili spekulativna, da li je izvedena u granicama vlastitog uma i vlastitog iskustva ili u komparaciji s iskustvima drugih naroda, ili je išla preko granica svakog iskustva i stoga dolazila u koliziju s umskim načelima, to nije nevažno pitanje. Konkretno: u granicama evropskog uma i evropskog iskustva racionalno je prihvatljivo postojanje jedne republike, jedne državne zajednice više naroda, jedne konsocijacije, jedne društvene ontologije koja ima svoju strukturu u svojim objektima (institucijama) i svoj sadržaj u stanjima stvari i činjenicama (institucionalnim činjenicama). Spekulativno je uopće dokazivati nemogućnost suživota ljudi, spekulativno je stvaranje totaliteta i apsolutnih organizacija koje poništavaju i ukidaju neidentične, drugačije, različite prakse.

Racionalnost polazi od nekih pretpostavki, od mogućih oblika, od činjenica koje imaju jednu strukturu koja homologizira sve nivoe jedne ideje i granulira se u sve forme jedne prakse; spekulacija polazi od nekog apsoluta,

i razvija se do apsoluta, bilo da za početak uzima ništa kao nešto ili nešto kao ništa. Racionalnost je subjektivna i proizvodi objektivnu ontologiju, onu ontologiju čija se racionalna argumentacija “ne može opovrgnuti racionalnim sredstvima” (Scanlon, 2000, 8) a da se ne dospije u protivrječje. Spekulativni um upravo odbacuje racionalnu argumentaciju i zahtijeva da se počne od spekulativnog ništa (i ne od onog ništa iz kojeg je Bog monoteističkih religija stvorio svijet) koje se razvija, koje negira samo sebe i sve drugo i zbog te negacije zna za svoje postojanje. Racionalna argumentacija se vodi u granicama mogućeg; spekulativna započinje onda kada izlazi izvan granica mogućeg, kada dolazi do apsolutno istinitih ili apsolutno neistinitih razloga nekog djelovanja ili neke odluke. Taj apsolutni početak i apsolutni dovršetak čini strukturu dogmatskog mišljenja.

Ovdje su u vezi s ontologijom društva i politike bile do sada navedene generalne crte dva oprečna evropska načina promišljanja svijeta unutar intelektualne kulture svijeta. Spekulativna kritika evropskog koncepta racionalnosti sa stanovišta negativno-teološke, idealističko-materijalističke, nihilističko-pozitivne arhaične samosvijesti, koja prvo sebe poništava pa onda sve drugo, ne priznaje nikakvu subjektivnu društvenu i političku ontologiju nego samo onu objektivnu stvorenu kretanjem apsolutnog duha kroz povijest. Taj se apsolutni ili svjetski duh u našim prostorima manifestirao kao mitski katalizator, kao arhitekt svih naših nesreća, kao etnonacionalistički duh koji ukida (etnički čisti) sve drugobitke (sve neidentične etničke i nacionalne opstojnosti u “svome” prostoru). Kako je bilo moguće da spekulativni interesi zapriječe, onemoguće i diskvalificiraju racionalno prihvatljivu strukturu jedne društvene ontologije?

Iz nekoliko navedenih primjera objekata, činjenica, procesa i stanja stvari bosanskohercegovačke društvene i političke ontologije vidljivo je da ili ne postoji normalna (kolektivno prihvaćena) institucionalna struktura, zbog čega ne postoje ni normalne institucionalne činjenice (one koje realiziraju deontičke relacije ljudi), ili da postoje institucije a da su devijantne institucionalne činjenice koje one proizvode. U svakom slučaju, struktura i sadržaj bosanskohercegovačke društvene i političke ontologije su kontradiktorni i jasno pokazuju da je problem s institucijama koje ili nisu kolektivno prihvaćene ili ne proizvode deontičke institucionalne činjenice, one koje su izabrane prvo slobodnim uvjerenjem a onda političkom voljom jedne zajednice ljudi, ili kolektivnom intencionalnošću, kao sadržaj statusnih funkcija: pravni poredak, ekonomska sigurnost, građanska prava i slobode, vjerska prava i slobode, individualno blagostanje, društveno blagostanje i visok kvalitet života.

Na drugoj strani, najspekulativniji dio evropske društvene ontologije ne dolazi iz spekulativne filozofije, iz njemačkog misticizma ili iz njemačkog klasičnog idealizma, nego iz evropskog ekonomskog empirizma. Najspekulativniji sadržaj je tu, zapravo, kapital i odnosi koje on proizvodi. Evropska politička ekonomija je sebe promovirala kroz “sociologiziranje” a ne politiziranje društvene ontologije i kroz “ontologiziranje” a ne ideologiziranje sociološkog znanja u jednom historijsko-geografskom materijalizmu načinjenom zbog kapitala i profita. Dogmatizam evropocentrizma uvijek je svoju društvenu ontologiju činio racionalnom konstrukcijom unutar koje se za spekulativni kapital uvijek iznalazio novi scenarij. Danas je taj scenarij kapitala potpuno spekulativna verzija neo-liberalizma koja ustvari znači “postavljanje profita ispred ljudi” (Chomsky, 2005, 35).

Unutar racionalne društvene ontologije Evropske unije odvija se nadzor kapitala nad svim sektorima. Zapravo, vrlo malo je evropskih filozofa i sociologa do sada shvatilo da se evropska spekulativna sposobnost nalazi u interpretaciji i manipulaciji kapitala, u svijetu ekonomije i prava, a ne u svijetu filozofije i čistih ideja.

Institucionalne činjenice i statusne funkcije

O društvenim i historijskim činjenicama vezanim za Bosnu i Hercegovinu treba progovoriti u modalnim kategorijama i “srednjim terminima” koji smanjuju rizik antitetičke argumentacije koja ne vodi nigdje. Treba govoriti o činjenicama političke ontologije i činjenicama društvene ontologije Bosne i Hercegovine. Potrebno je neke činjenice staviti u iskaze kojima se može odrediti istinosna vrijednost i za koje se može utvrditi ovisnost od nekog drugog skupa istinosnih uvjeta, objektivnih ili subjektivnih. Reći npr. “Bosna i Hercegovina je državna zajednica tri konstitutivna naroda” jeste istinit i objektivan iskaz koji ima uvjete svoje istinitosti u svojoj historijskoj ontologiji i društvenoj ontologiji Evrope koja priznaje statusnu funkciju “biti zajednica tri ili više naroda”. U toj statusnoj funkciji “Bosna i Hercegovina” je normalna veličina ili vrijednost varijable ili argument te funkcije. Ali ta historijska činjenica u samoj Bosni i Hercegovini više nije institucionalna činjenica, nije više politička činjenica i zato ne proizvodi institucionalne strukture. Drugim riječima: vladajuća ideologija (vladajuća historijska i društvena interpretacija društvene ontologije) ne pripisuje ovoj činjenici nikakvu statusnu funkciju i ne izvodi iz nje nikakve normativne konsekvencije.

Društvena ontologija je skup statusnih funkcija jedne zajednice, skup konvencija koje jednom društvu omogućavaju da funkcioniра kao društvena zajednica, a karakterizaciju društvene ontologije određuje politička ontologija. Ovdje naravno ne govorim o nekoj bezgrešno začetoj

društvenoj i političkoj ontologiji Evrope koja je sama polarizirana i koja stalno treba snažne korektive u humanističkim i revolucionarnim pokretima, u antiglobalizacijskim i ekološkim pokretima. Govorim o kompatibilnosti bosanskohercegovačke društvene i političke ontologije s evropskom. Kao konsocijalna zajednica, Bosna i Hercegovina je pripadna u evropsku zajednicu naroda koja priznaje takva društva i koja priznaje statusne funkcije (institucije) takvih društava.

Statusne funkcije društvene ontologije (društvene institucije) imaju svoju *logičku strukturu* u iskazima / deklaracijama, u zakonima, u normativnim tvrdnjama, u sankcijama, u integraciji kolektivnog, generalnog, općeprihvaćenog pravila društvene organizacije, a onda i u distribuciji općenitosti i nužnosti tog pravila do posljednjeg individualnog pripadnika toga društva. Ako jedna statusna funkcija nekom pojedincu pripisuje status predsjednika države, onda se ta statusna funkcija pripisuje jer se kolektivno prihvata njegovo djelovanje u toj funkciji. Ako se jednom komadu papira ili jednom komadu plastike pripisuje statusna funkcija novca, onda je taj komad papira ili plastična kartica novac, jedna institucionalna činjenica jednog društva. Ako se istom čovjeku i pripisuje i negira funkcija predsjednika države, ako komad papira vrijedi i ne vrijedi u isto vrijeme, onda je logika društvene ontologije kontradiktorna, nije čak ni modalna.

Statusne funkcije političke ontologije (političke institucije) imaju svoju strukturu u izrazima političke volje, u izrazima političkih odluka, u izboru političkih sredstava, u programima političkih ciljeva, u činjenicama koje proizvode političke institucije. Ako se na referendumu unutar jedne države izrazi politička volja za postojanje te države kao republike, onda se toj zajednici naroda daje jedna statusna funkcija političke ontologije. Ako se pri tome sve čini da se ta politička statusna funkcija obezvrijedi na području te republike, ako se istovremeno glasa i za njenu samostalnost i za njenu konfederaciju sa nekom susjednom zemljom, ako se izlazi na izbore i u toj državi i u susjednoj republici, onda je logika te političke ontologije paradoksalna i govori nešto o mentalitetu naroda.

Ovdje želim da jasno kažem sljedeće: politička ontologija Bosne i Hercegovine i njena društvena ontologija su u koliziji s racionalno prihvatljivim i historijski dostignutim modelom razvijenog društva i politike u Evropi. Prije toga, one su u unutarnjoj koliziji sa logičkom strukturom normalnog društva, s principima funkcioniranja bilo kakve prakse u kojoj čovjek svrhovito upotrebljava određena sredstva za postizanje određenih ciljeva. U osnovi produciranja ovih kolizija (vanjske i unutarnje) stoji dogmatizam koji je uvijek povezan sa apsolutnim konceptom. To znači da se politička ontologija Bosne i Hercegovine formulira u tautologijama i kontradikcijama, u suprotstavljanju “apsolutno istinitih” (tautoloških, hiper-nacionalnih) i

“apsolutno neistinitih” (kontradikcijskih, protu-nacionalnih) ideoloških koncepata, a ne u *mogućim formama postojanja* jednog normalnog društva kompatibilnog i konvergentnog društvima naroda sakupljenim u evropskim okvirima partnerstva i suradnje.

Tri dogme nacionalizma

Na dogmatskom uvjerenju počiva opiranje racionalnom uvjerenju ili logičnom objašnjenju stvari. Dogma je nukleus tvrdnji koje negiraju racionalno objašnjenje neke pojave, fizičke ili društvene. Ona negira svako drugo objašnjenje koje počiva na povezanosti uzroka i posljedica koji su racionalno prihvatljivi, a sama predstavlja dio cjeline koja se ili može racionalno opovrgnuti ili je opovrgavaju prostorno-vremenska događanja. Dogmatski koncepti su oni koncepti koji pretendiraju na apsolutno, vječno, konačno i nepromjenjivo objašnjenje i čine jedan sistem ili jednu mrežu neupitnih tvrdnji koje se uvijek opiru na rigidno homogenizirani kontekst u kojem jedino funkcioniraju.

U funkciji utemeljenja “spašavanja” ili “očuvanja” nacionalnog identiteta, u ime kojeg se osim nacionalno osviještenih ljudi regrutiraju i nacionalisti, nikada se ne radi o jednoj izoliranoj dogmi, bilo da se radi o nacionalnoj ekonomiji ili nacionalnoj književnosti ili nacionalnom obrazovanju. Hiper-nacionalni dogmatizam ne može postojati bez *mreže dogmi* koje su uvezane po širini i po dubini, po njihovoj “logičkoj” strukturi i po semantičkoj intencionalnosti. Dogmatski koncepti imaju svoju strukturu, jednako kao i nedogmatski, odnosno oni koji imaju sposobnost rearanžiranja svojih formi i adaptacije na nove sadržaje. Nacionalisti nisu dogmati samo na jednom terenu ili samo u jednom sektoru društvene ontologije, nego uvijek i na svakom području.

U nacionalnoj društvenoj ontologiji ili u nacionalnoj državi uvijek je zadat intencionalni sadržaj svih društvenih i kulturnih mogućnosti, uvijek je *deontički sadržaj* prefiksiran nacionalnim sadržajem. *Nacionalizam se javlja samo kao dodatna homogenizacija toga sadržaja u svim sektorima društvene ontologije, kao hiper-nacionalni stav ili držanje prema drugim nacionalnim identitetima i ta se onda homogenizacija politički instrumentalizira u isključivanju i negaciji drugog i drugačijeg nacionalnog sadržaja.* Ono što je u tom hiper-nacionalnom stavu ili držanju karakteristično jest da nikada ne postoji samo kao jedna izolirana dogma nego uvijek u mreži dogmi koje fundiraju hiper-nacionalno uvjerenje. Jedna se dogma opravdava pozivanjem na jednu širu dogmatsku strukturu ili na jednu mrežu povezanih “istina” koje se u jednoj kulturi opravdavaju specifičnim društvenim razvojem identiteta.

Racionalna samoosviještenost naroda o primarnoj kulturi i primarnom jeziku razlikuje se od hiper-nacionalnog držanja u čijoj osnovi stoji spekulativna dogmatska struktura apsolutnog zasnivanja prava, sloboda i društvenih relacija. U osnovi racionalne samoosviještenosti stoji racionalna ili logička mreža vrijednosnih kriterija kojih se jedna kultura u svom zasnivanju i izražavanju “pridržiava” i na temelju tih kriterija pripisuje statusne funkcije činjenicama kulturnog svijeta. Ti se idiomi identifikacije i reprezentacije zasnivaju psihogenetski i ontogenetski unutar jedne postignute društvene ontologije koja je ovisna o jeziku, o nivou apstrakcije i generalizacije koju on posreduje (o logičkoj granulaciji i unifikaciji) i o triangulaciji razumijevanja sopstva, svijeta i drugom u njemu.

Hiper-nacionalni stav ili držanje, ili *nacionalizam*, nije u stanju pružiti osnovu za radikalnu interpretaciju identiteta drugog nacionalnog bića jer nije u stanju reflektirati drugi identitet bez pozivanja na političko prvenstvo svoga identiteta, na primarnost svoje kulture, na vrijednost isključivo svoga modela životne prakse, običaja, religijskih činjenica, svoje interpretacije historije i prenaplašavanja svoga moralnog i vrijednosnog sistema. Istovremeno, kod pripadnika jedne nacionalne zajednice može postojati parcijalna, npr. ekonomska interpretacija druge nacionalne zajednice i ona se formira na temelju ekonomskih standarda i kvaliteta života, koji, ako su viši od standarda sredine koja ih interpretira, postaju prihvatljivi za veliki dio članova te nacionalne zajednice, bez obzira na kulturne, jezičke, religijske i mentalitetne razlike, što se iskazuje u ekonomskim migracijama i u moderno vrijeme bržem stvaranju imigrantskih društava. Naknadno, te razlike počinju dolaziti u prvi plan.

**Prva dogma nacionalizma:
nacionalna izolacija jača nacionalni identitet**

Ontologija nacionalnog identiteta zrcali se u nacionalnim institucijama: političke institucije, kulturne institucije, socijalne institucije, obrazovne institucije, ekonomske institucije služe za utemeljenje, zaštitu i očuvanje nacionalnih vrijednosti. Nacionalne institucije služe utemeljenju, zaštiti i razvoju nacionalnih činjenica (historijskih, geografskih, vojnih, civilnih, lingvističkih, etničkih, antropoloških, psiholoških, moralnih, kulturnih) koje formuliraju nacionalni identitet kao način ponašanja i skup interaktivnih reakcija na prirodnu okolinu i internacionalno okruženje. *Nacionalni identitet je prostorno-vremenska i geografsko-historijska samosvijest jednog naroda koji kolektivno izražava volju za jednu specifičnu društvenu, političku i kulturnu ontologiju sa kojom se identificira i čiju semantiku preuzima za svoju reprezentaciju, tražeći da ona bude prihvaćena i interpretirana od*

strane drugih kolektiviteta na način na koji je pripadnici jednog naroda interpretiraju sami za sebe.

Ta samosvijest o primarnoj kulturi i primarnom jeziku, o primarnom historijskom i geografskom backgroundu prožima sve nacionalne činjenice u svim sektorima društvene ontologije: u nacionalnoj književnosti, u nacionalnoj filozofiji, u nacionalnoj duhovnoj i društvenoj produkciji, u nacionalnom moralu, etici i politici, u nacionalnoj ekonomiji, nacionalnoj geografiji i nacionalnom obrazovanju, u nacionalnom odbrambenom sistemu. To su činjenice, objekti i stanja stvari jedne nacionalne ontologije koja je izgrađena na društvenoj ontologiji. Ova se samosvijest, njena semantika, logika i ontologija pokazuju u sadržaju i strukturi institucija jednog društva. Jedna državo-orijentirana nacionalna zajednica teritorijalizira granice važenja svoje identifikacije i reprezentacije u državnim granicama i one postaju objekti jedne društvene ontologije.

Ali politička ontologija koju proizvodi hiper-nacionalno držanje, koje u kriznim momentima razvoja naroda prelazi u *brutalni nacionalizam*, postavlja sebi zadatak da konzervira / izolira nacionalnu ontologiju kroz nacionalne institucije zbog zaštite nacionalnog identiteta kao nacionalnog interesa, bilo da glorificira ili monumentalizira background svoje nacije, bilo da minimizira interakciju i povezivanje pripadnika svoga naroda s drugim narodima zbog različitih razloga (zbog razlika u konfesionalnoj pripadnosti, razlika u političkom sistemu, razlika u rasnom određenju, razlika u socijalnom određenju, kulturnih i drugih razlika) ne može postići svoj cilj: ideje se ne mogu zaustaviti na granicama etnija, niti na granicama nacionalnih država. Ljudsko društvo je homogenizirano na dva načina: kroz prakse koje se prenose i kroz ideje koje se dijele, kroz univerzalne principe koji se prenose i kroz deontičke vrijednosti koje se dijele.

Ljude povezuje životni svijet u kojem svojim rukama i svojim mišljenjem mijenjaju svijet prema svojim potrebama i prema principima svoga morala. Ta promjena, ta tranzicija iz jedne prakse u drugu ne može se zaustaviti, niti se može produkt te promjene sačuvati samo za sebe, samo za svoj narod, samo za svoj geografsko-historijski materijalizam. Pitagorin poučak (teorem) nije jedno pravilo koje je otkrio jedan Grk, nego je produkt ljudskog znanja koji pripada čovječanstvu danas u Zapadnoj Evropi i Americi, kao što ga Kaldejci iz Egipta i Sirije nisu mogli sačuvati u svojim mističkim hramovima od Pitagore koji je od njih učio zemljomjerstvo. Zašto je to tako? Zato što, kako kaže Gottlob Frege, Pitagorin poučak nije istinit zato što ga je proizveo neki posebni čovjek ili neki posebni narod, nego zato što je njegova istinitost vječna i univerzalna u ljudskim granicama identifikacije i reprezentacije.

Očuvati nacionalni identitet znači zaštititi ga od vanjskih utjecaja koji bi mogli oslabiti njegovu rigidnost ili neke njegove komponente učiniti mekanim. To znači ne dozvoliti promjene u mentalitetu, u jeziku, u kulturi, u razumijevanju i interpretaciji toga identiteta. Nacionalne elite preuzimaju zaštitu nacionalnih interesa kao dio vlasti koju vrše i kao dio političke ontologije koju proizvode. Primarna samosvijest *nacionalne elite* je ekonomska moć i na njoj zasnovana vlast u društvu. One imaju ekonomski identitet i ekonomsku slobodu i po tome se ništa ne razlikuje elita jedne nacije od elite druge nacije.

Zbog te ekonomske slobode i ekonomskog identiteta nacionalne elite lakše i brže uspostavljaju transnacionalne saveze, ekonomske i monetarne, i brže prevazilaze kulturne razlike. Narodne mase - bez ekonomskog identiteta i bez ekonomske slobode - imaju uglavnom rigidne reakcije u svim komponentama identiteta. Ironično bi se moglo reći da nacionalne elite jačaju kulturni identitet članova društva koji nemaju ekonomsku moć, a slabe njihovu ekonomsku sposobnost i slobodu, kao što povezivanjem s drugim nacionalnim elitama jačaju svoju ekonomsku moć u internacionalnim transakcijama, a slabe svoj kulturni identitet (kultura je za siromašne!). Poziv za zaštitu nacionalnih interesa upućuje nacionalna elita narodu onda kada je njena ekonomska moć ugrožena, bilo izvana ili iznutra.

Izolacija identiteta u jedan hiper-nacionalni samoodnos i držanje ne dovodi nužno do jačanja ili čak do jednoznačnog i ne-razvojnog očuvanja nacionalnog identiteta. Untar jedne takve cjeline djeluju jednako kapitalski interesi kao i izvan nje i raslojavanje se primarno vrši na elitu koja drži kapital (nacionalna dobra, ili ranije državne firme koje imaju siguran profit) i one koji su ovisni o svome radu. Na drugoj strani, identitet je fenomen koji je prostorno-vremenski uvjetovana društvena reakcija koja se pokazuje u nizu različitih komponenti - kao profesionalni, građanski, kulturni, moralni, politički, estetski i svjetonazorni.

Unutar individualnog identiteta sopstvo se iskazuje kroz *mrežu interaktivnih komponenti* koje su na nekim nivoima i u nekim situacijama oprečne, neke su sposobnije za promjenu i adaptaciju na promjenu uvjeta života, dok su druge manje sposobne za to, rigidne, i uglavnom su osnova tradicionalnog i konzervativnog vrednovanja ljudske prakse koja se stalno inovira. Neprihvatanje promjena, naročito onih u praktičnom području djelovanja, kao što je primjena suvremene informacijske i komunikacijske tehnologije, neaktivnost i nesposobnost za funkcioniranje u ambijentu inteligentnog prostora ispunjenog kolekcijama novih tehnologija, novih metodologija koje zahtijevaju interpretaciju i interdisciplinarnost, ukazuje na to da su temeljne kulturne navike, semantička historija i mentalitetna perspektiva inicijalno povezani sa psihogenetskim i društvenim formiranjem individue.

Ali ta izolacija ne jača i ne razvija i ne unapređuje identitet, nego je uzrokom njegovog slabljenja i degradacije. Neprihvatanje modernih praksi smanjuje sposobnost pojedinaca i naroda koji sebe izoliraju od upotrebe modernih sredstava za rješavanje problema i za funkcioniranje svakodnevnog života. Ta redukcija upotrebe sredstava vodi direktno u redukciju mentalne kompetencije i sposobnosti za životno djelovanje kako pojedinca tako i naroda. Na drugoj strani, reduciranje društvenih odnosa i socijalne svijesti još više doprinosi degradiranju identiteta. Unutar antropologije, kognitivne psihologije i kognitivne znanosti zna se pouzdano da se ljudska racionalna sposobnost, kako kognitivna tako i lingvistička, brže razvija kroz socijalnu inteligenciju nego kroz samo instrumentalnu inteligenciju (Donald, 1993, 10).

Nije moguće nacionalnom izolacijom ni zaštititi nacionalni identitet od prihvatanja loše prakse i negativnih interpretacija nacionalnog identiteta. Identitet je uvijek interaktivni fenomen čak i na ravni personalnog identiteta. Reduciranje rada jednog naroda na primitivni način proizvodnje, na tradicionalni način izražavanja životnih interesa i na rigidno provođenje vjerske prakse, bez prilagođavanja prostoru i vremenu i dostignutom znanju, arhaizira životni svijet koji je konekcionistački po svojoj funkcionalnoj prirodi i koji prirodno traži da se formalizira u statusnim funkcijama jednog društva. Ne postoji pametan, vješt i obrazovan čovjek koji se izolirao od drugih ljudi i ne postoji pametan i produktivan narod koji se izolirao od drugih naroda. Ljudsko biće je biće koje osim svijesti ima samosvijest i narod je biće koje u svom jeziku i svojoj kulturi pokazuje svoju samosvijest, a u svojoj političkoj ontologiji interpretira sebe kao naciju.

I najveći zastupnici hiper-nacionalnog držanja i najzatvoreniji kolektiviteti imaju potrebu za radikalnom interpretacijom svoga sopstva, svoga identiteta i kulturnog temelja svojih kolektivnih intencija koje se politički objektiviziraju unutar jedne društvene i političke ontologije. *Radikalna interpretacija nacionalnog identiteta zahtijeva da se nečiji individualni ili nacionalni identitet interpretira i razumijeva onako kako sam sebe interpretira i razumijeva.* Izolacija jednog naroda od drugih na jednom prostoru (jezička izolacija, kulturna izolacija, religijska izolacija, politička izolacija, obrazovna izolacija) ne može nikada dovesti do radikalne interpretacije ili radikalnog razumijevanja toga naroda, njegove kulturne i političke volje, njegovih fizičkih i psiholoških reakcija, njegove društvene i političke ontologije, jer izolacija ukida uvjete pod kojim ga drugi narod može interpretirati onako kako on interpretira sam sebe.

Odsustvo radikalne interpretacije identiteta jednog naroda, jedne kulture ili jedne civilizacije dovodi do konfliktnih predispozicija, do predrasuda koje su uvijek predmet manipulacije. Čovjek nije nikada samo ono što sam o sebi misli, niti je jedan narod i njegova kultura samo ono što sam

misli da jest. Bez komparativne svijesti koja nastaje u komparativnoj praksi razmjene kulturne ontologije i kulturnog kapitala nije moguće uspostaviti standarde vrednovanja, standarde razvijanja jednog naroda u budućnosti, nije moguće razviti identitetski imunitet i sposobnost adaptacije na promjene unutar jedne izolirane sredine i u svijetu koje dolaze iz budućnosti.

Redukcija kulturnog i personalnog identiteta na jednu komponentu, npr. na religijsku, iz koje se onda interpretira cjelokupno biće jednog naroda, kako u teorijskom tako i u praktičnom smislu, najprije vodi ka izolaciji u svim ostalim komponentama identiteta naroda i ne ostavlja više nikavu mogućnost pojedinca da iskaže svoje prioritete u odnosu na kvalitet života.

Druga dogma nacionalizma: multikulturene i multinacionalne zajednice nisu moguće

Koncept multikulturnog društva uslijedio je nakon što koncepti *asimilacije*, *integracije* i *pluralnosti*, koji su nastajali i uvodili se kao činjenice političke ontologije u multietničkim državama nastalim nakon velikih imigracijskih procesa do sredine 20. stoljeća u Evropi, nisu uspješno doveli do toga da se stanovištu jednog nacionalnog identiteta podrede etničke razlike u društvu. Asimilacija, u formi amalgamacije, nije uspjela, isto kao ni integracija, dokinuti potrebu različitih etnija da očuvaju svoju kulturu i jezik na teritoriji zemlje koja je te narodne grupe primila i unutar koje su napravljene etničke niše. Iskustva SAD-a i Kanade kao lonca za taljenje kultura i etničkih posebnosti ili kao mozaika različitosti, kao i sve veće narastanje nacionalističkih pokreta u evropskim zemljama (Kivisto, 2002), pokazala su da je potrebno i dalje tragati za modelom društva koji neće dovesti do balkanizacije prostora (etničkog čišćenja i genocida).

Konkretnom društvenom stanju *multikulturalnosti* bilo je potrebno pridružiti pojam *multikulturalizma* i *interkulturalizma*. Kao koncept društvene ontologije ili kao faktičko stanje stvari koncept "multikulturalnost" treba razlikovati od "multikulturalizma" kao koncepta političke ontologije, tj. normativnog zahtjeva društva prema etnijama i prema pojedincima da se poštuje pravo drugih narodnih skupina za upotrebu svojih kulturnih običaja i svoga jezika. Različite teorije vide multikulturalna društva na različit način (Kivisto, 2002, 27-41), no ono što je suštinsko jeste neizbježnost preplitanja i miješanja naroda u sve bržem i masovnijem stvaranju "imigrantskih društava" kao "modela koegzistencije i moguće tolerancije" (Walzer, 1997, 30) u svijetu i u Evropi.

Danas su - treba to reći - vlasnici internacionalnih kompanija i multinacionalnih korporacija, djelujući putem birokratskih centara svojih saveza, nosioci ideje o transnacionalnom identitetu i istovremeno

zastupnici teorija o mogućnostima postojanja multinacionalnih, multikulturnih, multikonfesionalnih društava. Sada su vlasnici kapitala, zapravo internacionalno povezane nacionalne elite, zastupnici “slabe teorije identiteta” (transnacionalnog identiteta), teorije društva zasnovanog na znanju i teorije stvaranja ambijenta inteligentnog prostora (Ibrulj, 2005, 17-47). Oni su, naravno, za to samo do trenutka dok ta opcija donosi korist i održava njihovu ekonomsku moć. Nikakva filozofija i nikakva sociologija ne može garantirati da će oni to uvijek htjeti. Naprotiv!

Internacionalni kapital, kojem danas neo-liberalizam otvara put, ruši granice u Evropi, mijenja ustave država i pravi uvjete za svoje nesmetano putovanje svijetom u formi robe, novca i informacija, i povratak u formi profita, jeste, zapravo, onaj spekulativni sadržaj zapadnoevropskog društva koji se stavlja u racionalnu formu političke i društvene ontologije. Suradnju neo-liberalizama, pragmatizma i internacionalnog kapitala najznačajniji filozofi i sociolozi današnjice jasno karakteriziraju kao “novi imperijalizam” (Noam Chomsky, 2003; David Harvey, 2005).

To je jedna strana govora o multinacionalnom i multikulturnom društvu. Vlasnici kapitala, ekonomske i političke moći, uvijek su nalazili ideologiju da bi taj kapital uvećali, da bi bogati bili bogatiji i siromašni siromašniji. Način da se to prekine nije u odbacivanju i negiranju mogućnosti opstanka multinacionalnih, multikulturnih i multikonfesionalnih zajednica, premda postoji opasnost da te ideje ostanu prazne i napuštene kao fabrike iz kojih su kapitalisti povukli proizvodnju i preselili na drugi kraj svijeta kada su pronašli jeftiniju radnu snagu. Multinacionalne zajednice su moguće prije svega kao društvene zajednice građana i onda kao konsocijacije konstitutivnih naroda.

Multinacionalno i multikulturno društvo je moguće kao konsocijacija partnerskih naroda koji dijele jednu teritoriju i koji participiraju u duhovnom svijetu koji nastaje njihovom radikalnom interpretacijom identiteta, političkog, kulturnog, ekonomskog, društvenog, fizičkog, psihološkog i profesionalnog. Jednostavno je donijeti ustav i zakone takve države kada se ima racionalna svijest o primarnoj kulturi i svijest o tome da postoji drugi čovjek, drugi narod, koji ima isto tako pravo na svoj identitet i na svijest o svojoj primarnoj kulturi i jeziku. Jednostavno je funkcioniranje tog društva sve dok političke elite ne započnu stvaranje hiper-nacionalne političke ontologije koja vodi u nacionalizam. Ekonomske slobode ljudi, politička i ljudska prava umanjuju moć nacionalnih elita i neutraliziraju njihovu retoriku o ugroženosti naroda i njihov poziv narodu za zaštitu nacionalnih prava kojeg odašilju onda kada je ugrožena njihova ekonomska moć.

Članstvo u transnacionalnim organizacijama može osigurati tu praksu i osigurati primjenu standarda za izvođenje jedne prakse. Kao što tvrdi Peter Kivisto, “Postojanje Evropske zajednice je osnažilo ideju

multikulturalnog građanstva. Ne radi se o tome da smo stupili u postnacionalni svijet u kojem takve transnacionalne organizacije kao što je EZ uzurpiraju prerogative nacija. Zapravo, radi se jednostavno o tome da je EZ u kontekstu Zapadne Evrope morala igrati neku ulogu u prilagođavanju jednog mnoštva nacionalnih praksi i politika u interesu koherentne pozicije EZ” (Kivisto, 2002, 185).

Radikalna interpretacija identiteta u multinacionalnim i multikulturalnim društvima ima svoje utemeljenje i razlog svoje upotrebljivosti jer razvija drugačiji oblik toleriranja od indiferentnog odnosa birokratskih struktura prema nekim praksama koje nisu kanonizirane i dopušta se njihovo opetovanje do nekog trenutka u kojem bi mogle biti kodificirane. Oblik tolerancije koji je neophodan u radikalnoj interpretaciji identiteta drugog, drugog pojedinca ili drugog naroda, oslobađa prostor i mogućnosti za izbor identitetskih preferencija. Na koji način? Tako što radikalna tolerancija, a ne indiferentna tolerancija, tolerira sebi ono što tolerira drugom, odnosno svjesna je da u konsekvencije tolerancije ulazi i promjena njenog položaja ili statusa u društvu ili položaja u zajednici.

Identitet je dinamičan prostorno-vremenski fenomen, mreža ili kolekcija reakcija međusobno povezanih i uvjetovanih. Moguće je da je neko ko je navijač nogometnog kluba X u manjoj mjeri pristalica hiper-nacionalnog držanja od nekoga ko je navijač nogometnog kluba Y zato što u klubu X igraju osobe različite nacionalne pripadnosti, dok je klub Y jednonacionalan; moguće je da je osoba X spremna zasnovati miješanu bračnu zajednicu sa osobom Y zato što ova osoba posjeduje konzistentno moralno držanje i stavove bez obzira na pripadanje određenoj etničkoj ili nacionalnoj zajednici koja to držanje i te stavove ne preferira; moguće je da osoba X, koja je religiozna, studira logiku i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu jer smatra da je potrebno vjerovanju pridodati sposobnost za racionalnu argumentaciju svojih stavova. Rigidnost ili mekoća ove mreže identitetskih komponenti ili kolekcije identitetskih reakcija, koja je postavljena drugačije u svakom pojedincu, uvjetovana je uvijek i psihološkim i socijalnim preferencijama pojedinca, i nije uvijek i u svakoj situaciji podvrgnuta kriteriju hiper-nacionalnog držanja i nacionalnog pripadanja.

Individualnost ljudskih prava i sloboda je princip koji osigurava racionalni “početni ekvilibrij” kojeg duguje društvo svim članovima društvenog sporazuma (Scanlon, 2000). Individualno je ljudsko pravo da se identificira s jednom narodnom zajednicom, da izražava svoju pripadnost kulturi i simbolima te zajednice. Ali je individualno ljudsko pravo i da se ne identificira sa svojom zajednicom ili da se identificira s drugom ili trećom narodnom zajednicom, ili pak da nacionalnu identifikaciju i reprezentaciju ne smatra uopće odlučujućim elementom ljudskih odnosa. Individualno je

pravo glasanja za kandidata na izborima koji je najsposobniji bez obzira na to kojoj narodnoj zajednici pripada. U suprotnom, jednom oktroirani koncept izoliranog nacionalnog identiteta, koji određuje “dinamiku” svakog pojedinca u toj izolaciji, ne omogućava ni prava ni slobode ni njihovu dinamičnost.

Ovdje se uvijek iznova otvara pitanje deduktivne ili induktivne politike: da li je potrebno utemeljiti pravnu državu na individualnim ljudskim pravima i slobodama ili prije toga na kolektivnim pravima i slobodama? Da li se individualna ljudska prava mogu deducirati bez problema iz kolektivnih prava i sloboda ili je potrebno kolektivno graditi na temelju individualnog? Ako se uzme da privatno vlasništvo i individualna sreća ljudi stoje u temelju napredovanja ka bilo kakvom kolektivnom vlasništvu i kolektivnom blagostanju, onda ima smisla podržati induktivnu političku logiku. Ono što je važnije jeste postojanje i jednih i drugih prava i mogućnost njihove konzumacije. Ovdje pod “postojanjem jednih i drugih prava” treba misliti kao njihovo prakticiranje i dnevnu primjenu, a ne njihovo postojanje u filozofskim i sociološkim teorijama, koje, kako izgleda, nikoga ne obavezuju.

Multinacionalna i multikulturalna društva pružaju više mogućnosti pojedincu da komponira svoj identitet na slobodan način, na način izbora i bez pritiska kolektivnih, prije svega nacionalnih kriterija. Multinacionalno društvo kakvo je bosanskohercegovačko, u okruženju u kakvom postoji i funkcionira, nije nužno moralo preći put koji je prešlo od 1992. do 1995. godine. Od prelaska tog puta niko nije imao koristi, niko u Bosni i Hercegovini i niko u okruženju. Rezultati toga “putovanja”, na koje je narode izveo otvoreni brutalni nacionalizam, i koji su se pokazali u etničkom čišćenju i genocidu, sami su dovoljan dokaz da u odnosu na koegzistenciju i poštovanje razlika, koje nisu tako velike, jednonacionalno bezumlje nema vrijednost i ne može dovesti do pozitivnih činjenica ni u političkoj ni u društvenoj, ni u historijskoj ni u kulturnoj ontologiji.

Treća dogma nacionalizma: transnacionalno društvo ukida nacionalne identitete

Razumjeti jednu nacionalnu društvenu ontologiju znači razumjeti globalnu društvenu ontologiju; razumjeti globalnu društvenu ontologiju znači savladati jednu tehniku konstitucije društvenih objekata, činjenica, procesa i stanja stvari od kojih su sačinjene društvene institucije. Ta tehnika konstitucije jednog društva sastoji se zapravo oduvijek iz procedura donošenja i upotrebe zakona koji štite ljudski identitet u svim sektorima društva, a ne samo i prvenstveno nacionalni identitet. Razumjeti jednu nacionalnu ekonomiju ili jednu nacionalnu književnost znači razumjeti globalnu ekonomiju ili svjetsku književnost; razumjeti globalnu ekonomiju ili svjetsku književnost znači

savladati jednu tehniku upravljanja kapitalom ili jednu tehniku upravljanja jezičkim i književnim oblicima.

U tome nema ništa čudno: *koncept identiteta je izrazito holistički, interaktivan, interpretacijski, komunikacijski, prostorno-vremenski fenomen koji ima svoje dimanzije i pravila svoje konstitucije*. Možemo li sada proširiti taj pristup i reći: razumjeti nacionalnu instituciju znači razumjeti instituciju uopće ili koncept institucionalnog organiziranja društvenog i političkog života unutar kojeg se mogu neke činjenice pojaviti kao društvene i historijske pretpostavke, kao mogućnosti funkcioniranja datog društvenog sistema u granicama širih društvenih sistema, širih društvenih i političkih ontologija. Usvajanjem racionalnih kognitivnih principa i stjecanjem racionalnih lingvističkih i kognitivnih kompetencija moguće je smanjivati prostor argumentacije hiper-nacionalnog stava i hiper-nacionalne interpretacije političkih i društvenih odnosa.

Ideja o jednom transnacionalnom društvu nije nova premda nikada nije realizirana osim u učenjima nekih filozofa. Danas ona postaje vodećom društvenom idejom koja ne dolazi samo iz filozofije slobode, nego i iz metafizike kapitala, iz političke ekonomije vezane za kretanje kapitala, roba i ljudi u svijetu, iz neo-liberalističke filozofije tržišta i globalizacijskih procesa. Ponovo se pokazuje da su najutjecajnije filozofske ideje Zapada zapravo ekonomske ideje i koncepti: ne radi se o kretanju duha i radu pojma, nego o spekulativnoj fenomenologiji kapitala koji nužno sebi nalazi stalno novo obličje. Naročito se u evropskim dokumentima i evropskim istraživačkim projektima na području znanosti (stvaranje mreža odličnosti, integracija projekata) insistira na istraživanjima identiteta u globalizacijskim procesima, odnosno na istraživanjima mogućnosti formuliranja jednog transnacionalnog identiteta.

Informacijska i komunikacijska tehnologija pri tome služe ukidanju posljednjih granica u Evropi: različitosti jezika, kultura i religija. Te granice su ostale nakon ujedinjenja 25 evropskih zemalja s jednim parlamentom i jednim ustavom. Kako je moguće da te granice sruši tehnologija? Iza informacijske i komunikacijske tehnologije stoji druga vrsta jezika od one koja je izgradila institucije nacionalnih društava: stoji artifičijelni jezik, jezik ekspertnih sistema, jezik računara, jezik novog radnog procesa u Evropi: jezik prikupljanja, obrade i manipulacije informacija. Informacija je sada sirovina. Onaj ko želi uzeti učešće u radnom procesu koji danas donosi profit mora naučiti prikupljati, pohranjivati, obrađivati, upotrebljavati informaciju. Tome više ne služe mišići ni prirodni jezici industrijskih hala nego informatičko obrazovanje i artifičijelni jezici na kojima su izrađeni informatički programi.

Globalizacija je učinila internacionalno društvo poželjnim ne samo za vlasnike kapitala nego i za obične ljude koji imaju mogućnost za participaciju u jednoj postmodernoj kompresiji prostora i vremena koja je približila svjetove, kulture, narode, jezike i civilizacije. Neosporno je da su ti procesi mobilizirali i dinamizirali identitetske reakcije modernog društva i učinili ih ovisnim i interaktivnim. *Globalno primijenjena informacijska i komunikacijska tehnologija u društvu omogućava inženjering društva, stvaranje društva zasnovanog na znanju, stvaranje procedura i institucionalnih algoritama za rješavanje problema koji su dostupni samo korisnicima kolekcija novih tehnologija.* Iz jezika nove tehnologije, tačnije iz artifičijelnog jezika i logičke sintakse, rađaju se nove institucije i nova društvena ontologija u kojoj mogu sudjelovati samo tehnički / funkcionalno pismeni članovi društva bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, kulturne, religijske ili jezičke razlike. Stvara se ambijent inteligentnog prostora koji obuhvata sva ljudska okruženja i naseljava sve prostore i sve komponente čovjekovog identiteta.

Čovjek se mijenja kao praktično i teorijsko biće. Mijenjaju ga njegove ideje i djelovanja koja nastaju na novim idejama. Nove ideje i nova djelovanja nastaju iz novog pristupa rješavanju problema i iz novog načina upotrebe racionalnih kompetencija u postavljanju uzročno-posljedičnih odnosa. Taj se razvoj ne može zaustaviti jer dolazi iz identiteta čovjeka kao roda, kao bića koje proizvodi svoj rod. Nacionalni identiteti se u tom razvoju pokazuju jer u njemu učestvuju svim svojim kapacitetom i taj razvoj čovjekovog identiteta kao roda definira i razvoj nacionalnih identiteta. Narodi koji su cjelinom svoga mentaliteta promijenili svoj način proizvodnje, poboljšali svoj kvalitet života, osigurali ekonomsku moć društva, zaustavili sukobe na svom teritoriju, pronašli i proizveli lijekove za masovne bolesti, danas se nazivaju razvijenim svijetom, razvijenim i bogatim društvom. Narodi koji su svoju supstanciju trošili na metafizičke, mitske, religijske i historijske interpretacije fizičkog i intelektualnog svijeta i čovjekovog djelovanja u njemu nisu bili u stanju proizvesti sredstva za djelovanje u svijetu života i danas se nazivaju zaostalim, nerazvijenim narodima i kulturama.

Ovo je, naravno, samo vrlo pojednostavljen opis “mogućnosti nacije i društva” iza kojeg djeluju brojni drugi faktori, kao što je neravnomjerna raspodjela bogatstva u svijetu. Ali u kulturni i u nacionalni identitet jednog naroda spada i to koliko slobode je u povijesti i u sadašnjosti bio u stanju ostvariti, u kakvom je društvu živio i kakvi su mu bili gospodari koje je birao. Nacionalni identitet nije Bogom dat, postoji cijena njegove stagnacije i cijena njegovog razvijanja. Brojne kulture, brojni narodi, brojni jezici nestali su u povijesti a drugi su se formirali. Većina od njih nije nestala u procesima

asimilacije, amalgamizacije, integracije, pluralizacije, interkulturalizacije, hibridizacije ili kreolizacije, nego u brutalnim agresijama, osvajanjima, genocidu i etničkom čišćenju teritorija.

Transnacionalno društvo je već “nabačena” otvorena mreža svijeta, koja može biti za neke etničke i nacionalne identitete labirint u kojem mogu nestati da se nikada više ne pojave na pozornici ili u kojoj mogu postati sudionicima i partnerima u stvaranju bolje zajedničke prakse koja čini život lakšim i privlačnijim. Narodi koji nisu mogli stvoriti u granicama svoje države bolje društvo za svoje članove nisu sposobni stvarati ni bolje transnacionalno društvo, kao što netolerantna nacionalna društva ne mogu stvoriti tolerantno internacionalno društvo.

Logika konsocijacije

Sadašnja društvena ontologija Bosne i Hercegovine *nema* normalne statusne funkcije koje imaju logičnu, svrshodnu i *racionalno prihvatljivu strukturu* koja bi bila usporediva sa strukturom statusnih funkcija izgrađenih i razvijenih evropskih društava. To je razlog da su njihovi objekti, činjenice, stanja stvari i procesi stalno u kontradikciji s normalnim statusnim funkcijama otvorenog i suvremenog društva. Sadašnja politička ontologija Bosne i Hercegovine *nema* normalnog intencionalnog i kolektivnog sadržaja (deontičkih vrijednosti), *nema* normalnih intencionalnih objekata i intencionalnih radnji jer producira tautološke odvojene sisteme ili izoliranu svijest razdvojenih korpusa koji ne surađuju u cjelini, koji etnonacionalni dogmatizam stavljaju ispred životnog sadržaja (individualnih i kolektivnih sloboda, individualnog i kolektivnog ekonomskog blagostanja, individualnih i kolektivnih ljudskih prava itd.).

Politička ontologija jedne moguće konsocijacije

U povijesti razvoja nacija, u njihovom situiranju, u njihovim identifikacijama i modelima reprezentacije njihove samosvijesti pokazala su se dva osnovna oblika uspostavljanja relacija unutar jedne političke geografije. Moguća je prije svega *adaptivna nacionalna ekstenzija* (suživot, izmiješanost, zajedničke institucije) dviju ili triju nacionalnih zajednica na jednom području čiji su socijalni interesi postali toliko isprepleteni da su nužno proizveli konsocijacijsku političku ontologiju. Na drugoj strani, moguća je, kako smo se sami uvjerali, divergentna politička ontologija jedne političke geografije: *agresivna nacionalna ekstenzija* (zauzimanja teritorija, ratovi, agresije, pripajanja, etničko čišćenje, genocid) različitih nacionalnih zajednica na jednom području koje žele da se izoliraju jedne od drugih zbog

historijskog naslijeđa ili samo zbog političkog interesa pripajanja drugoj državnoj zajednici koju smatraju svojom matičnom državom.

Michael Walzer u knjizi *On Toleration* govori o *pet društvenih modela koegzistencije* i u poglavlju “Konsocijacije” navodi kao primjer Belgiju, Švicarsku, Liban, Kipar, i u novije vrijeme Bosnu i Hercegovinu (Walzer, 1997, 22). Ovdje ću kratko izdvojiti šta, prema Walzeru, konsocijacija omogućava. Dakle:

1. konsocijacija je herojski program,
2. konsocijalna su društva bez distance koju čine birokratije,
3. u konsocijaciji različite nacionalne grupe toleriraju jedne druge,
4. konsocijacija predstavlja jednostavnu, neposredovanu konkurenciju dviju ili triju zajednica,
5. konsocijacija omogućava slobodno pregovaranje između političkih partija,
6. konsocijacija omogućava slobodno sporazumijevanje o ustavnom aranžmanu,
7. konsocijacija omogućava slobodno dizajniranje institucija,
8. konsocijacija omogućava slobodno sklapanje političkih pogodbi radi zaštite njihovih divergentnih interesa.

Primjeri konsocijacije koje je naveo Walzer ne govore uvjerljivo u korist takvog modela organizacije državne zajednice. Belgija i Švicarska su uspješne konsocijacije, Liban, Kipar i Bosna i Hercegovina su daleko od društva zasnovanog na bilo kojem produktivnom i razvojnom principu. Politička ontologija jednog društva, pa i konsocijalnog, rezultat je realnog odnosa svih subjekta jednog društva u jedno određeno vrijeme i na jednom određenom prostoru prema socijalnoj ontologiji tog društva, odnosno prema egzistenciji socijalnih objekata, socijalnih procesa i socijalnih činjenica. Ona je istovremeno vrijednosna ontologija ili ontologija odlučivanja za ili protiv, preferentna ontologija jedne poli-nacionalne zajednice. Uspješna konsocijacija je moguća samo kao konsocijacija građana i naroda na jednom prostoru i u jedno vrijeme.

U optiku Michaela Walzera moguće je unijeti *razliku u tipu konsocijacije*: na jednoj strani su *dovršene konsocijacije* ili uređena konsocijacijska društva, kakve su Švicarska i Belgija, a na drugoj strani *nedovršene konsocijacije* ili neuređena konsocijacijska društva, kao što su Liban, Kipar, Bosna i Hercegovina. Može se reći da je u prvom tipu socijalna ontologija proizvela političku ontologiju, odnosno da je socijalni interes nacionalnih zajednica na jednom području realiziran kao politička volja i politički interes. U drugom slučaju je divergentna politička ontologija

prethodila destrukciji jednog oblika društvene ontologije, a još uvijek nije pružila zadovoljavajuću konstrukciju jedne racionalno prihvatljive društvene ontologije.

Šta je zapravo potrebno imati u političkoj ontologiji kao intencionalni i kolektivni sadržaj da bi se mogla izgraditi jedna normalna društvena ontologija sa statusnim funkcijama koje imaju svoju logičku i svrhovitu strukturu? Ovdje ću navesti tri temeljne pretpostavke koje jedna konsocijacija treba ispuniti da bi bila sposobna ulaziti u saveze, ekonomske, vojne, monetarne, teritorijalne, mentalitetne. Pri tome treba imati u vidu da je preduvjet za jednu dovršenu konsocijaciju ekonomska stabilnost svih naroda koji u nju ulaze, jedan dostignuti standard ekonomskih sposobnosti njenih građana, jedan dostignuti standard političkih sloboda i ljudskih prava. To su oni kriteriji ili oni standardi koje potencijalni članovi užih ili širih konsocijalnih zajednica trebaju prethodno dostići. Ali, da bi se uopće mogli realizirati konkretni zahtjevi iz bilo koje “mape puta” (Road Map), potrebno je u samom temelju mentaliteta naroda i pojedinaca dosegnuti određene uvjete. Ovdje želim spomenuti samo tri uvjeta koja su neposredno povezana s pojmom identiteta.

Prvi uvjet za konsocijalnu zajednicu: komparativno iskustvo svijesti

U granicama društvene i političke ontologije identitet je moguće karakterizirati kao interaktivnu kolekciju reakcija (fizičkih, psiholoških, lingvističkih, ekonomskih, moralnih, etičkih, logičkih, socijalnih, mentalnih, profesionalnih, radnih itd.), koja nastaje u komunikaciji, u interpretaciji sebe i drugog, u razmjeni reprezentacije i u prihvatanju ili odbijanju identifikacije vrijednosti (Ibrulj, 2005, 17-47). Kako je moguće u tom kontekstu izvršiti karakterizaciju transnacionalnog identiteta? Transnacionalni identitet je mreža ili kolekcija reakcija koja nastaje iz komparativne intencionalnosti i komparativne kolektivne svijesti. Po čemu se kolektivna intencionalnost izolirane nacionalne reakcije, koja stoji u osnovi izgradnje nacionalne društvene ontologije ili nacionalnih institucija, razlikuje od komparativne kolektivne intencionalnosti i komparativne kolektivne svijesti koja određuje statusne funkcije internacionalnog društva?

Komparativna intencionalnost stoji u temelju ljudske prakse, prakse bića koje zna da nije samo u svijetu, da iz tog znanja o postojanju drugog i drugačijeg bivanja u svijetu postoji mogućnost da u drugim krajevima svijeta postoje prakse i vrijednosti koje su identične ili različite od njegovih, koje mogu biti bolje ili gore, koje se mogu odbaciti ili koje se mogu prihvatiti i koje mogu pokrenuti refleksiju o vlastitoj praksi. *Komparativna refleksija* je

sastavni dio institucionalne izgradnje društva jer je upravo ova konstantna refleksivnost u refleksivnom kontekstu jedno od bitnih obilježja modernosti koju živi sopstvo. “To je kontekst potpune refleksivnosti koja je treći veliki utjecaj na dinamizam modernih institucija. Refleksivnost modernosti treba razlikovati od refleksivnosti opažanja djelovanja koja je unutarnja za svaku ljudsku aktivnost. Refleksivnost modernosti označava osjetljivost svih aspekata društvene aktivnosti, i materijalnih odnosa prema prirodi, za kroničnu reviziju u svjetlu moderne informacije ili znanja. Takva informacija ili znanje nije slučajna za moderne institucije nego je za njih konstitutivna - jedan složen fenomen jer mnoge mogućnosti refleksije o refleksivnosti postoje u modernim društvenim uvjetima” (Giddens, 2004, 20).

U ovom kontekstu treba postaviti pitanje: Koje uvjete Bosna i Hercegovina već ispunjava za ulazak u zajednicu naroda kakva je evropska? Drugačije rečeno: Zbog čega Bosna i Hercegovina pripada u porodicu evropskih naroda? Drugo važno pitanje koje odmah slijedi: Zbog čega još uvijek Bosna i Hercegovina nije i ne može ući u bilo kakve integracije sa razvijenim državama zapadne Evrope? Nije potrebno trošiti mnogo riječi u dokazivanje tvrdnje da je bolje i korisnije da bosanskohercegovački narodi, koji su uvijek živjeli u zajednici, i koji mogu živjeti u jednoj konsocijaciji, prestanu sa spekulativnim usavršavanjem onog ništa, da odbace hiper-nacionalno držanje, nihilizam i žrtvovanje običnog ljudskog života i okrenu se životnim praksama koje se zasnivaju na intelektualnom i kulturnom kapitalu, čije se vrijednosti mogu racionalno objasniti, racionalno argumentirati, prihvatiti zdravim ljudskim razumom i upotrijebiti za stvaranje boljeg i pravednijeg društva.

Jedan jednostavan odgovor na prvo pitanje je moguće naći u karakterizaciji mentaliteta bosanskohercegovačkih ljudi koji žele da žive civiliziranim životom (ovdje ne mislim na političke ili vjerske elite koje su “trenirane” negdje izvan Bosne i Hercegovine, bilo na Istoku ili na Zapadu): generalna slika svijeta naroda u Bosni i Hercegovini je konvergentna; kulturne vrijednosti koje su dominantne na ovom području nastajale su interkulturalno; običaji nisu toliko drastično različiti da se ne bi mogli radikalno interpretirati; konfesionalne razlike su racionalno prihvaćene i mogu se akomodirati uz radikalnu toleranciju; jezici kojima narodi govore su kompatibilni; gramatika tih jezika je ista bez obzira na zamjene termina; i konačno, logička struktura koja određuje jedan identitet i koja stoji u temelju jezičkih struktura je ista. To znači da su mentalitetne razlike premostive.

Nadalje: ta logička struktura je racionalistička, ona je razvijena od vrha do dna, i lateralno, tako kako je hijerarhija uvjerenja, mišljenja i djelovanja povezana po uzročno-posljedičnom principu. To sve govori da su ontogenetske i psihogenetske karakteristike bosanskohercegovačkih ljudi generalno kompatibilne s mentalnim i uže psihološkim strukturama

evropskih naroda. Evropski racionalistički način mišljenja je upisan na rodnom listu bosanskohercegovačkih naroda bez obzira na to što pripadnici nekih elita žele da narode povežu sa nekim bližim ili daljim kulturama i mentalitetima. *Kultura koja se ne živi i jezik na kojem se ne misli ne mogu biti osnova racionalno prihvatljive identifikacije, ne mogu biti osnova ni personalnog ni nacionalnog identiteta.* Komparativna svijest prirodnim putem nastaje unutar jedne prostorno-vremenske kompresije i stoga fenomen sinkretizacije kultura i nastaje unutar jednog historijsko-geografskog materijalizma, a ne povezivanjem s udaljenim paradoksalnim ili pak mističkim i spekulativnim praksama.

Transnacionalna komparativna intencionalnost nastaje kao produkt *globalne dodirljivosti ljudskih praksi* unutar jedne “postmoderne prostorno-vremenske kompresije” (Harvey, 1998) i njihove interaktivne refleksije. Ta globalna dodirljivost / dostupnost ljudskih praksi ili ta interaktivnost životnih praksi i njihova uzajamna refleksija u modernom društvu predstavlja ono ljepilo koje drži na okupu internacionalne zajednice.

Drugi uvjet za konsocijalnu zajednicu: društvo vođeno tolerancijom

Upravo je u evropskoj društvenoj ontologiji nastala potreba i formuliran zahtjev za jednim indiferentnim odnosom vlasti do oprečnih religijskih standarda u jednom prostoru, do nekih razlika u religijskoj praksi čija su bezumna suprotstavljanja dovođila do krvavih i masovnih obračuna. Ideja da u odnosu na diferencirane religijske prakse vladajuća struktura države zauzme jedan *indiferentni odnos* trebala je da donese relaksaciju zapadnoevropskom društvu čija se nevidljiva ontologija slobode u području vjerovanja raslojavala na katoličku ortodosiju i protestantsku struju. Da vlast treba biti indiferentna i držati se neutralno u nekim pitanjima religijskog života zatraženo je od strane značajnih teologa toga vremena (Calvin, Luther) i onda i od filozofa (John Locke). Ova indiferencija je ostala sve do danas modelom toleriranja (kao ponašanja) iako su postojali neki teorijski pokušaji da se pojam tolerancije (kao teorijski odnos) proširi unutar tema pravičnosti i pravde.

Ali, da li je tolerancija zaista samo *neutralno držanje* ili indiferentni odnos, ili je potrebno govoriti o pretpostavkama i konsekvencijama tolerancije? Da li je moguće dobiti tolerantnu državu bez tolerantnih pojedinaca? I da li je moguće ograničiti toleranciju na djelovanje pojedinca u datoj društvenoj situaciji? Da li je moguće tolerirati drugome ono što se samom sebi ne tolerira? Pretpostavke tolerancije su rodne pretpostavke, ugrađene su u društvenu svijest ljudskog bića kao ljudskog roda. Čovjekovo društveno biće ne bi uopće bilo moguće bez toleriranja drugog i drugačijeg u istom rodu živih bića.

Radikalna interpretacija identiteta je zapravo ne-indiferentni oblik tolerancije, odnosno radikalna tolerancija je onaj oblik djelovanja i mišljenja u kojem čovjek reflektira konsekvencije svojeg djelovanja i mišljenja u odnosu prema drugom i konsekvencije djelovanja drugog u odnosu prema sebi samom. Tolerancija je uvijek povezana s pitanjem identiteta jer se identitet uvijek izražava kao vrijednosno držanje ili stav ili reakcija prema vlastitom i drugom djelovanju, bilo ono praktičko ili teorijsko.

Sada treba reći: da li se u susretu s drugim i drugačijim gubi vlastitost, autentičnost, samosvjesnost o primarnosti vlastite kulture i vlastitog jezika? Šta su zapravo konsekvencije tolerancije drugog i drugačijeg? Postoje konsekvencije refleksije, promišljanja statusnih funkcija i intencionalnih sadržaja, od vlastitog i individualnog svijeta vrijednosti do nacionalnog i internacionalnog. Nepromišljena tolerancija i indiferentna usporedba koje ne proširuje ljudsko saznanje mogu imati loše posljedice. Refleksivna tolerancija ne ostavlja čovjeka indiferentnim jer uključuje u isti krug i subjekt i objekt tolerancije, jer doprinosi adaptiranju ljudi na njihove i tuđe reakcije.

Time se ne gubi identitet nego se usavršava, dopunjava, rearanžira i adaptira na nove uvjete svojeg ispoljavanja. Ti uvjeti se ne mogu otkloniti izbjegavanjem civilizacijskih standarda, jer fenomeni kroz koje se oni pojavljuju za nas prožimaju našu svjesnu i nesvjesnu reakciju na okolinu. Čovjek se iz Homo habilisa razvio u Homo erectusa, iz Homo erectusa u Homo sapiensa, sve do Homo informaticusa. Govoreći na temelju rekonstrukcije ljudske prethistorije, i neurobiološki dokazano, sve faze ljudskog identiteta kroz koje je čovjek prošao do danas prisutne su u ljudskom mozgu, ali ono što je još važnije: niko danas ne žali za kamenom, lukom i strijelom. Razvoj ljudskog društva i transformacije koje donosi sa sobom podrazumijeva razvoj ljudskog identiteta, razvoj i promjenu ljudskih reakcija, kako individualnih tako i kolektivnih, prema novim vrijednostima koje se formiraju u jednom kontekstu i interkontekstualno, u jednoj kulturi i interkulturalno.

Treći uvjet za konsocijalnu zajednicu: društvo zasnovano na slobodama

Danas je vodeća ideja moderne Evrope *ideja o društvu zasnovanom na znanju*. Rezultat te ideje treba da bude novi ambijent inteligentnog prostora i novo društvo zasnovano na znanju koje u svojoj osnovi ima neoliberalizam, globalizaciju i globalno primijenjenu informacijsku i komunikacijsku tehnologiju na društvo. To treba da dovede do stvaranja jednog ekspertnog društva koje je sposobno da komparira američkom društvu. U odnosu na te ideje, potrebno je možda *drugačije centriranje kvaliteta ljudskog života*

koji se ne odvija nikada po pravilima koja propisuju inženjeri društvene ontologije. Iza procedura, ekspertnih ili teoloških, stoji semantička historija i perspektivizam mentalnog backgrounda koji se razvija po kvalitativnim obrascima. Jedan od najmoćnijih arhetipskih obrazaca individualne i kolektivne svijesti je sloboda, i unutar njega - ekonomska sloboda.

U evropskoj tradiciji postoje dva koncepta slobode: *spekulativna sloboda*, sloboda u mišljenju, unutar jednog šireg koncepta fenomenologije duha koji prvo sebe određuje ili postavlja, a onda određuje i granice svojega rasprostiranja. Sve što nije moguće dohvatiti (cjelokupna konkretna čulno izvjesna stvarnost) i dovesti pred lice Svjetskog Duha koji se događa samo u Evropi i na Zapadu (evropocentrizam) nije vrijedno afirmacije. Tom spekulativnom, u suštini teološkom, konceptu slobode stoji nasuprot koncept *racionalne praktične slobode* unutar šireg koncepta sukoba suprotnosti, društvenih, klasnih i kompeticijskih / individualnih razlika koje realiziraju područje realne slobode u ekonomskoj slobodi, u privatnom vlasništvu i individualnom blagostanju. Na ovim "nevidljivim" ontologijama slobode zasnovana su moderna društva Evrope.

Bez spektra sloboda koje identitetu pojedinca daju supstancijalnu moć ili sposobnost nije moguće misliti razvojni koncept društva i nije moguće konstruirati odozdo-prema-gore ideologiju kao "strukturu strukture društva" (Ibrulj, 2005), koja u najmanjoj mjeri ugrožava ljudska prava i političke slobode. Bez spektra ekonomskih sloboda nije moguće misliti kao moguć i kao racionalan početni ekvilibrij za svakog pojedinca u jednom društvu. Bez ekonomskih sposobnosti ("capability approach" u ekonomiji kojeg zastupa Amartya Sen) nije moguća samostalnost ljudi u odlučivanju u dnevnim stvarima, a ni u pitanjima izbora društvene i političke ontologije. Ekonomske slobode i ekonomska jednakost omogućavaju samosvijest koja stoji u konceptu individualne i kolektivne intencionalnosti i individualnog i kolektivnog prihvatanja.

Uvaženi profesor ekonomije, predavač u Velikoj Britaniji, Indiji i Americi, Amartya Sen, dobitnik Nobelove nagrade 1998. na području ekonomije, govoreći o slobodi participiranja u ekonomskim transakcijama svoje sredine, navodi u knjizi *Development as Freedom* jedan primjer iz svoga djetinjstva: "Jednog poslijepodneva sam se igrao - mora da sam imao oko deset godina ili nešto tako - u vrtu naše porodične kuće u gradu Daka, sada glavnom gradu Bangladeša, kada je neki čovjek utrčao kroz vrata bolno vrišteći i obilno krvareći; bio je zboden nožem u leđa. To su bili oni dani gradskih nemira (u kojima su hindusi i muslimani ubijali jedni druge), koji su prethodili nezavisnosti i razdvajanju Indije i Pakistana. Zbodeni čovjek, koji se zvao Kader Mia, bio je musliman, nadničar, koji je zbog posla dolazio u jednu kuću u susjedstvu - za vrlo malu nadnicu - i bio je

zboden na ulici od strane nekog od gradskih ubojica unutar našeg širokog Hindu područja. Dok sam mu davao vode i plaću tražio pomoć od odraslih iz kuće, i kasnije kada ga je moj otac prebacio u bolnicu, Kader Mia nam je rekao da mu je njegova žena rekla da ne ide u neprijateljsko područje u tako teškim vremenima. Ali Kader Mia je morao da izađe u potrazi za poslom i da nešto zaradi jer njegova porodica nije imala šta da jede. Globa za njegovu ekonomsku neslobodu izokrenula se u smrt, što se u bolnici kasnije i dogodilo ...Ekonomska nesloboda može poroditi socijalnu neslobodu, baš kao što socijalna i politička nesloboda može isto tako pospješiti ekonomsku neslobodu” (Sen, 2001, 8).

Razumijevanje razvoja društva kroz institucije nije zapravo ni moguće bez razumijevanja interaktivnog spleta individualnih i kolektivnih sloboda, odnosno političkih sloboda i ljudskih prava od kojih je konstituirana ljudska sloboda. Te slobode određuju kvalitet života ljudi i mentalnu perspektivu jednog društva. U jednom pristupu “slobodom - centriranog razvoja”, za koji se zalaže upravo Amartya Sen, slobode se uzimaju kao konstitutivni i kao instrumentalni principi izgradnje ljudskog društva, odnosno kao ciljevi i kao sredstva. Pri tome je potrebno - kako navodi Amartya Sen - jasno definirati instrumentalnu perspektivu ljudskih sloboda koja se sastoji od (1) političkih sloboda, (2) ekonomskih olakšica, (3) socijalnih prilika / šansi, (4) jasnih garancija, i (5) sigurnosti zaštite. Isto tako, koherentan i racionalan razvoj društva nije moguće bez socijalne svijesti, bez solidarnosti i bez univerzalnosti etike odgovornosti. Bez jedne filozofije slobode i bez njenih kategorija nije moguće realizirati ni ekonomsku slobodu, nije moguće ni ostvariti ni upotrijebiti slobodu, bilo unutar nacionalne države bilo za izgradnju konsocijalne zajednice građana i naroda.

Zaključak

Za Bosnu i Hercegovinu više ne bi trebalo biti pitanje zadovoljava li historijske pretpostavke pripadanja jednoj evropskoj zajednici naroda. Njena društvena i historijska ontologija sadrži m o g u ć n o s t statusnih funkcija koje ta zajednica prepoznaje, prihvata i prema kojima sama funkcioniра. Pitanje je političke ontologije, odnosno pitanje je političke konstrukcije društvene ontologije. Šta političke snage bosanskohercegovačkog društva namjeravaju s Bosnom i Hercegovinom? Koja sredstva im stoje na raspolaganja? Kakvi su politički programi vladajućih političkih stranaka? Koliko je moćna opozicija? Koji koncept podržavaju zemlje članice Evropske unije? Šta su njihove krajnje namjere?

Na sceni je trenutno *politička ontologija hiper-nacionalnog držanja* i otvorenog nacionalizma, onog istog koji je doveo do agresivnih zbivanja

u Bosni i Hercegovini i do nacionalističke mimikrije u današnjem vremenu. Na vlasti su nacionalne stranke koje nisu u stanju da stvore konsocijalno društvo nego organizaciju nacionalnih teritorija / rezervata čiji predstavnici surađuju na propasti ideje o multikulturnim i multinacionalnim društvima, o toleranciji i komparativnoj svijesti. Bez rearanžiranja političke ontologije nije moguće ni rearanžiranje društvene ontologije. Ni jedno ni drugo nije moguće bez rekonstrukcije logičke strukture društva i bez centriranja prakse na slobodu i na kvalitet života.

Možda je bilo potrebno pokrenuti pitanje: šta je periferija a šta središte političke ontologije bosanskohercegovačkog društva? Šta je nužno a šta slučajno u toj društvenoj strukturi ili u strukturi samog bića našeg postojanja ovdje i sada? Šta može politička ontologija kao društvena praksa odlučivanja, rješavanja problema, kreiranja pozitivnih intencionalnih sadržaja, omogućavanja funkcioniranja dnevnih životnih radnji građana Bosne i Hercegovine? Može sve. Ne može ništa (“može ništa”). Može postaviti na noge društvo, i može sve obrnuti na glavu. Može se praviti gluha i slijepa za postojanje logike i aksioma društvenog života, i može pronaći funkcionalni jednostavni algoritam za donošenje odluka o tome kakvo treba biti obrazovanje, kakva trebaju biti ljudska prava, kakva treba biti ekonomija. Politički ontolozi jedne društvene ontologije mogu biti gluhi ili slijepi, školovani ili neobrazovani, trenirani u demokratiji ili u despotiji, progresivni ili bezobrazni i intencionalno negativni.

Moguće je da *hiper-nacionalne elite* u Bosni i Hercegovini koje kreiraju društvenu i političku ontologiju “sve ovo znaju, ali neće da razumiju”. Moguće je da “sve znaju, ali da baš sada ne mogu ništa učiniti na promjeni situacije”. Moguće je da čekaju “pravu priliku” ili da “sazriju mogućnosti” za nešto drugo. Koja je to prilika? Treba li je čekati? Ili za njih nema prilike jer oni jednostavno mrze druge narode sa kojima žive, oni su, kako sami izjavljaju, zbog te mržnje vodili rat, ginuli i ubijali druge. Nikakvo pozivanje na logiku i racionalnost njima nije potrebno. *Njihove historijske i društvene pretpostavke pokazuje im uvijek kazaljka na njihovom nacionalističkom kompasu.* Njihova je semantička historija i mentalna perspektiva drugačije postavljena i drugačije orijentirana, drugačije su sazrijevale i zbog toga su njihove reakcije rigidno izražene identitetske komponente

Jesu li su narodi u Bosni i Hercegovini sposobni (ekonomski, socijalno, psihološki, komunikacijski, kulturno, politički) ostvariti jednu prihvatljivu konsocijaciju, jednu zajednicu koja nije bez rizika i u kojoj ne cvjetaju papirne ruže, u kojoj ministri ne nose ni tamne ni ružičaste naočale, u kojoj ne vladaju porodični i mafijaški klanovi, nepotizam, nepodnošljiva tolerancija indiferencije, netolerancija, nesloboda, obespravljenost, vjerska isključivost i ekonomska nemoć masa. Potrebno je napustiti san o tome da

je suživot neposredna stvar u koju se ne treba ulagati, za koju nije potrebno znanje ni obrazovanje, u kojoj je moguće izolirati se i sačuvati svoj identitet nekom kolektivnom ili individualnom izolacijom.

Postoji jedna *šira društvena ontologija* i jedna *šira historijska ontologija*, ontologija Evropske unije i povijest evropskih naroda, kojoj bi mogla pripadati društvena ontologija Bosne i Hercegovine, kojoj bi mogla biti ekvivalentna jer posjeduje mogućnost zadovoljenja statusnih funkcija koje bi bile ekvivalentne statusnim funkcijama evropskih zemalja. Kao građanska državna zajednica naroda, Bosna i Hercegovina ima reference u evropskoj političkoj ontologiji. Kao vjerska ili militaristička ili rigidno-ideološka državna zajednica naroda nema referenci. Nema vjerske ni militarističke ni rigidno-ideološke forme koja je prihvaćena u Evropi kao državna struktura, kao društvena ontologija koja svim građanima daje *ekvilibrij početnih sloboda i šansi* kojeg uređeno društvo duguje svakom pojedincu. Kao zajednica ravnopravnih naroda i slobodnih građana njena politička ontologija bi mogla biti ekvivalentna političkoj ontologiji Evrope.

Bilo je potrebno napraviti distancu između (1) samoosviještenog nacionalnog držanja, (2) hiper-nacionalnog stava ili držanja koje se naslanja na mrežu dogmi, i (3) otvorenog nacionalističkog držanja koje se brutalno realizira kroz agresivnu politiku uništavanja drugog i drugačijeg. Ono što moderno društvo nameće samim svojim postojanjem jeste izlazak iz zatvorenog, izoliranog i unutarnjeg iskustva naroda i pojedinaca i neposredni ulazak u refleksiju, određenje i komparaciju prema iskustvima drugih naroda i drugih osoba. Postoji šira ontologija i znanje nego što je ontologija i znanje prve osobe ili primarne kulture i nacionalnog identiteta. Jedino kroz to otvaranje prema drugom i drugačijem moguće je dati smislen odgovor na pitanje da li je moguće racionalno zasnovati ideju o (4) transnacionalnom stavu ili držanju, u čemu su njene mane i njene prednosti.

Bosna i Hercegovina mora izvršiti ozbiljnu racionalnu rekonstrukciju svoje društvene i političke ontologije, i to ne samo zato jer treba ući u Evropsku uniju. To je potrebno učiniti zbog mentalnog zdravlja naroda i kvaliteta svakodnevnog života naroda i građana na ovom prostoru. Pouzdano je da tu rekonstrukciju ne mogu planirati ni realizirati ljudi koji ne prihvataju zakone mišljenja, zakone ljudskog organiziranja, standarde postmodernog života, dobro i zlo postmodernog društva, standarde informacijske i komunikacijske tehnologije, standarde vjerske tolerancije, standarde ekonomskih sloboda, standarde političkih prava, standarde kvaliteta ljudskog života. *Samo u racionalnu mrežu uvjerenja i na njoj zasnovanu racionalnu mrežu mišljenja može se uhvatiti spekulativni interes vlasnika kapitala, nacionalnog ili*

transnacionalnog. Bez tog razumijevanja nije moguće pokrenuti novu praksu koja bi eliminirala protivrječja iz svakodnevnog života ljudi. A ta protivrječja se dnevno pokazuju: imati na papiru, a u stvarnosti ne imati; biti na papiru, a u stvarnosti ne biti.

Summary

Inquiry into social and historical presuppositions which are based on a process like the transition from one political system to another, one social ontology to another, presents an opportunity for social and political objects / phenomena, facts, processes and states of affairs to be otherwise classified and rearranged by freeing the field of capability which is narrowed between political contradictions and political tautology, between absolutely true and absolutely untrue explanations of ontology of the social world of Bosnia and Herzegovina. It is necessary to consider the contemporary social and political ontology of Bosnia and Herzegovina as the base for understanding the social and historical presuppositions of including Bosnia and Herzegovina into the European Union.

From the identification and representation point of view it is transparent that the status functions of the social ontology in Bosnia and Herzegovina do not have the rationally acceptable structure because they produce contradictory objects, facts, processes and states of affairs. At the same time, the status functions of the political ontology do not produce deontical values / rights because they create separate intentional contents and a contradictory attitude to them.

These contradictions are connected to a hyper-national attitude and lead to nationalism. The confrontation of the contents of three dogmas of nationalism and three conditions for a normal consociation of the nations in Bosnia and Herzegovina shows that a gap between speculative character of the political and social ontology and rational or logical character of institutions generally exists in the background of the society of Bosnia and Herzegovina.

The social ontology of Bosnia and Herzegovina, as well as its political ontology, is in intrinsic collision of forms and contents which is blocking its immediate inclusion in the EU. The cause of that permanent collision could be sought in the hyper-national dogmatism which expresses itself in three ways: the isolation of national identity, affirmation of the one-national state concept, and the negation of the possibility of a transnational identity.

These dogmas are blocking the radical interpretation of identity (personal and collective one), respectively they are cutting the possibility for one subject (individual or collective one) to give an interpretation or

understanding of another identity (individual or collective one) in the same way the agents of that identity (that culture or that political will) interpret or understand themselves. Such states of affairs having an opposite side, there is a possibility of a satisfying description for one consocial community to be given together with some conditions under which a radical interpretation of identity could be given: an idea of a tolerance-governed society, the identification of deontical values / rights through comparative praxes, and equal economical capabilities for every individual in the society.

Bosnia and Herzegovina has an opportunity to reconstruct its status functions, individual and collective intentionality and social and political ontology by accepting deontical standards of a larger social and political ontology on which EU and other developing countries in the world are based.

Key words: social ontology, political ontology, nationalism, consociation, radical interpretation of identity

Literatura

1. Chomsky, Noam (2005): Profit pred ljudmi. Ljubljana: Založba Sanje. (Izvornik: Profit over People, 1999).
2. Davidson, Donald (2001): Radical Interpretation. U: Inquiries into Truth and Interpretation. Oxford: Clarendon Press. pp.125-139.
3. Davidson, Donald (2002): Rational Animals. U: Subjective, Intersubjective, Objective. Oxford: Clarendon Press. pp.95-105.
4. Donald, Merlin (1993): Origins of the Modern Mind. Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
5. Giddens, Anthony (2004): Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Beyond Left and Right. Cambridge: Polity Press.
6. Harvey, David (1989): The Condition of Postmodernity. Oxford: Blackwell.
7. Harvey, David (2003): The New Imperialism. Cambridge: Polity Press.
8. Ibrulj, Nijaz (2005): Društvo jedne dimenzije. Sarajevo, Pregled, 2005, br.2-3, str. 87-106.
9. Ibrulj, Nijaz (2005): Šta jeste a šta treba biti identitet? U: N.Ibrulj (2005): Stoljeće rearanžiranja. Sarajevo: Filozofsko društvo Theoria, str. 17-47.
10. Kivisto, Peter (2002): Multiculturalism in a Global Society. Oxford: Blackwell Publishing.
11. Scanlon, T.M. (2000): What We Owe to Each Other. Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press. Fourth Printing.
12. Searle, John R. (2005): What is an Institution?
www.berkeley.edu
<http://www.searle.socrates/berkeley.edu/articles.html>
13. Sen, Amartya (1999): Development as Freedom. Oxford University Press.
14. Walzer, Michael (1997): On Toleration. New Haven and London: Yale University Press.